

наукових розвідок вбачаємо висвітлення ролі та педагогічної майстерності учителя в процесі розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. «Основи здоров'я» в початковій школі: методичний коментар / Н. Бібік., Н. Коваль // Початкова школа. – 2005. – № 10. – С. 42–47.
2. Дидактика современной школы: Пособие для учителя / Б. С. Кобзарь, Г. Ф. Кумарина и др.; под ред. В. А. Онищука. – К. : Рад. шк., 1987. – 351с.
3. Захарова Н. Пізнавальні завдання формують в учнів загально-пізнавальні вміння / Н. Захарова // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 67–70.
4. Іонова О. М. Функції шкільної освіти і здоров'я дитини / О. М. Іонова // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: Матер. III міжнар. наук.-практич. конф.: У 2-х т. – Харків : ХНУ, 2005. – Т. 1. – с. 98–103.
5. Півненко Ю. Школа розвитку і здоров'я / Ю. Півненко // Початкова школа. – 2005. – № 11. – С. 18–21.

УДК 37(09):37.016:908(477) «195-198»

Луніка О. В.,

канд. пед. наук, Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка**КРАЄЗНАВСТВО У ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
У 50 – 80-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті розглядається місце краєзнавства у змісті шкільної історичної освіти України у 50 – 80-і роки ХХ століття. Визначено структуру краєзнавчих знань, методичні підходи до використання краєзнавчого матеріалу у навчанні історії.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавчий матеріал, зміст освіти.

Луніка О. В. Краеведение в содержании школьного исторического образования Украины в 50 – 80-е годы ХХ века. В статье рассматривается место краеведения в содержании школьного исторического образования Украины в 50 – 80-е годы ХХ века. Определены структура краеведческих знаний, методические подходы к использованию краеведческого материала в обучении истории.

Ключевые слова: краеведение, краеведческий материал, содержание образования.

Lunika O. V. Local history in content of school history education in Ukraine 50 – 80 years of the XX century. In the article the place of local history in the content of school history education Ukraine in 50 - 80 years of the twentieth century. The structure of local history knowledge, methodical approaches to the use of local history material in teaching history.

Key words: local history, local history material, content of education.

На всіх етапах розвитку історичної освіти важливим елементом її змісту було краєзнавство, головною ознакою якого є поліфункціональність у процесі навчання. На рівні змісту навчального матеріалу воно дає можливість розкрити специфіку й особливості загальних історичних процесів на місцевому, доступному матеріалі, сприяє формуванню в учнів цілісного бачення історії, узагальненому розумінню всесвітньо-історичного руху людства; на рівні організації пізнавальної діяльності передбачає синтез різних видів діяльності, спрямованих на особистісне осмислення історії. Для реалізації значного потенціалу краєзнавства у практиці сучасної школи важливим є вивчення, осмислення та усвідомлення історико-педагогічних напрацювань, звернення до прогресивних теоретичних здобутків, досвіду практичної діяльності учителів України.

Проблема формування змісту шкільної історичної освіти, його структурних компонентів була предметом дослідження відомих радянських фахівців з методики навчання історії О. Вагіна, П. Гори, Н. Дайрі, Ф. Коровкіна, М. Лисенка, Г. Підлуцького та ін. Методичні засади шкільного краєзнавства розробляли М. Крачило, М. Костриця, М. Откаленко, О. Савченко. Грунтовні напрацювання з методики використання краєзнавчих матеріалів у навчанні історії знаходимо у методичній спадщині М. Лисенка, І. Борисова, А. Даринського, І. Пруса, П. Іванова.

Проте і сьогодні не завершено узагальнення практичного досвіду та особливостей використання краєзнавчого матеріалу, його місця та ролі у змісті шкільної історичної освіти у 50 – 80-і роки ХХ століття.

Мета статті – визначити місце краєзнавства у змісті шкільної історичної освіти у 50 – 80-і роки ХХ століття.

У 50-і роки ХХ століття здійснюється розробка загальної методики історії, проблеми змісту і методів навчання. Краєзнавство стає складником навчально-виховного процесу шкіл, збільшується сегмент краєзнавства у змісті курсу вітчизняної історії. На сторінках методичних журналів відбувається обмін досвідом і точаться дискусії навколо питання використання краєзнавства у навчанні дисциплін гуманітарного циклу.

Виокремлення із системи краєзнавчих знань окремих галузей – історичного, географічного, етнографічного, археологічного, літературного, культурно-мистецького (притаманне тому часу прагнення до диференціації наукових напрямів), яке відбувається у цей період, сприяло подальшим дослідженням краєзнавства як педагогічного явища, а також розвитку методики навчання шкільних дисциплін. Проте в історико-методичній літературі з краєзнавства 1940–1950-х років спостерігається значна перевага позакласної

історико-краєзнавчої роботи і позакласної тематики. Вивчення рідного краю на уроках історії навчальними програмами не передбачалось, як правило, проводилося за особистою ініціативою вчителів, безсистемно та епізодично, з метою конкретизації деяких питань основного курсу.

Протягом досліджуваного періоду краєзнавче наповнення змісту шкільної освіти обумовлювалось його ідейною спрямованістю як «систематичне і всебічне пізнання учнями рідного краю у процесі навчальної, позаурочної і позашкільної діяльності відповідно до завдань радянської школи з комуністичного виховання учнів» [1, с. 6]. Методична важливість краєзнавчого матеріалу у процесі навчання, як зазначає І. Прус, полягала у тому, що він був засобом підвищення пізнавального інтересу, ілюстрації, «унаочнення наукових ідей», здійснення міжпредметних зв'язків, формування позитивних емоцій і мотивації [9, с. 17].

Автором запровадження краєзнавчого підходу до формування навчального змісту національної історії став видатний вітчизняний учений, методист М. Лисенко. У своїй фундаментальній праці «Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії СРСР» (1961 р.) [3] він обґрунтовує загальні завдання, місце, принципи та методи використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії і констатує, що «використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії зумовлюється важливими політичними, виховними і навчальними мотивами, він допомагає більш колоритно і всебічно розкрити істотні риси важливих історичних подій, відкриває широкі можливості конкретного вивчення курсу історії на пам'ятках матеріальної і духовної культури народу» [3, с. 21]. М. Лисенко формулює основні принципи використання краєзнавчого матеріалу у побудові змісту шкільного курсу історії, які ґрунтуються на загальних принципах дидактики, методики викладання історії та особливостях історичного краєзнавства, а саме: а) підпорядкованість краєзнавчого матеріалу загальним методологічним завданням курсу; б) планомірність використання краєзнавчого матеріалу з урахуванням місцевої специфіки; в) наукова достовірність і глибока ідейність краєзнавчого матеріалу; г) забезпечення наочності при використанні краєзнавчого матеріалу; г) свідомість і активність учнів у збиранні й вивченні краєзнавчого матеріалу; д) тісний зв'язок використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії з позакласною історико-краєзнавчою роботою в школі [3, с. 28–29].

М. Лисенко пропонує розширити арсенал методів і прийомів використання краєзнавчого матеріалу вчителем і застосовувати його з метою: доповнення, зіставлення, аналогії, протиставлення, фронтальної бесіди, самостійного вивчення документа, конкретизації подій за допомогою художньої літератури, фольклорних творів, творів образотворчого мистецтва. Він пропонує виготовляти самостійно текстові таблиці, схеми, діаграми або об'ємні наочні посібники з краєзнавчої тематики. Микола Миколайович розробляє цілу систему уроків-екскурсій і методику їх проведення: вступні екскурсії, екскурсії з повторення й узагальнення вивченого матеріалу, тематичні, передекзаменаційні тощо. Значну увагу приділяє методичній підготовці вчителя з вивчення краєзнавства на уроках історії. Автор характеризує форми краєзнавчого дослідження у навчанні історії: краєзнавча бібліографічна робота, підбір ілюстративного матеріалу, робота з історичними документами, використання народної творчості та художньої літератури, історіографічних та енциклопедичних видань, опрацювання архівних фондів [3, с. 51–52].

Практичним втіленням методичних підходів М. Лисенка стало включення до навчальних програм з історії СРСР краєзнавчого компоненту. Вперше у післявоєнний період положення про вивчення свого краю були включені у програму з історії СРСР VII кл. восьмирічної школи 1965/66 навчального року. Наступна програма для восьмирічної та середньої школи з історії (1966/67 навчального року) передбачала вивчення історії рідного краю у певній системі та у зв'язку з основним курсом – з найдавніших часів і до наших днів (у VII–X класах). У пояснювальній записці говорилось: «Програма складена таким чином, щоб передбачити відповідний час на вивчення необхідного краєзнавчого матеріалу. Питання про доцільність використання цього матеріалу у тій або іншій темі, характері його залучення (у тематичному зв'язку з досліджуваними на відповідних уроках подіями або ж на спеціально виділених уроках) вирішується самим учителем, виходячи з конкретного змісту матеріалу краєзнавства» [6, с. 8]. Програмою курсу «Історії СРСР» для VII–X класів визначалися теми з історії рідного краю. У кожному розділі передбачалось вивчення краєзнавчого матеріалу, починаючи з теми «Наш край у давнину. Перші відомості з історії нашого краю». Далі у хронологічному порядку теми «Наш край» у XIV – на початку XVII ст., у XVII – першій половині XVIII ст. і т. д. Для кожної теми відводився у програмі окремий урок [6, с. 8].

У тогочасній шкільній практиці вивчення історії краю відбувалось за такими темами: «Наш край (район, місто, село) за 60 років Радянської влади», «Наш колгосп (завод, місто, район) від XIV до XX з'їзду КПРС», «Майбутнє нашого краю (міста, села, заводу, колгоспу, радгоспу)» тощо. Такий підхід до формування змісту програм був досить прогресивним, проте методично недостатньо розробленим. Для подолання цього недоліку сектором методики історії Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР був розроблений проект, який визначав обсяг знань з історії Української РСР в єдиному курсі історії СРСР і УРСР в VII–X класах середньої школи (автори М. М. Лисенко, Г. І. Підлуцький). Головне завдання вчителя полягало у тому, «щоб на конкретному фактичному матеріалі, викладеному в строгій хронологічній послідовності, учні опанували як спільні для всіх народів СРСР закономірності історичного розвитку, так і специфічні особливості історії українського народу» [4, с. 120]. Зазначалось, що матеріал з історії УРСР повинен подаватись залежно від його важливості у вигляді стислої логічної доповнення до уроку загального курсу вітчизняної історії або окремого уроку історії Української РСР, або цілої теми історії Української РСР.

У подальшому був опрацьований проект програми єдиного курсу історії СРСР і УРСР для VII–X класів середньої школи, в якому історія республіки займала близько 20% обсягу матеріалу і навчального часу. Так,

колегією Міністерства освіти Української РСР була затверджена програма на 1969/70 навчальний рік, у пояснювальній записці якої зазначалось, що «характерною особливістю курсу вітчизняної історії є те, що у ньому творчо поєднуються викладання матеріалу з історії СРСР з конкретним матеріалом з історії Української РСР». Структура програми дозволяла послідовно і всебічно висвітлити історію народів СРСР і в єдиному курсі найбільш повно вивчити історію українського народу та його зв'язки з усіма народами СРСР. Навчальний матеріал з історії Української РСР залежно від його значення в курсі, а також обсягу згідно з положеннями програми повинен був вивчатись або як складник (логічне доповнення) уроку історії СРСР у цілому, або як окремий урок з історії республіки, або як група уроків з теми чи підтеми [7]. Матеріал з історії республіки обов'язково подавався після вивчення тематично близької проблеми з історії СРСР. Відповідно до нової програми у «Методиці викладання історії Української РСР» (7–8 кл.) М. Лисенко (1970 р.) [2] подав методичні рекомендації розкриття змісту навчального матеріалу з історії України у взаємозв'язку з історією СРСР та історією України (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Конкретизація навчальних тем з історії СРСР навчальними матеріалами з історії України (за М. Лисенко)

Уроки з історії СРСР	Питання з історії УРСР
Урок 1-й. Найдавніше населення нашої країни	Найдавніші поселення первісних людей на території України
Урок 2-й. Поселення родових общин	Племена трипільської культури
Урок 3-й. Рабовласницькі держави Закавказзя і Середньої Азії	
Урок 4-й. Народи Північного Причорномор'я в давнину	Суспільний лад і культура скіфів. Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї
Урок 5-й. Східні слов'яни в давнину	Східнослов'янські племена на території України
Урок 6-й. Наш край в давнину. Повторення теми	

Отже, можемо констатувати, що в означений період краєзнавчий матеріал у навчанні історії виступав не лише як потужний засіб виховання, а й як засіб підвищення ефективності уроків вітчизняної історії та якості засвоєння знань учнями.

Основними тенденціями у розвитку історичної освіти у 70–80-х роках, як зазначає О. Пометун, були: скорочення фактичного змісту, в основному за рахунок історичних особистостей і матеріалів з історії республіки; збільшення соціологічних понять; посилення ідеологізації курсу [5, с. 68]. Так, у Програмі 1970/71 навчального року, крім тем, визначався і зміст місцевого матеріалу у вивченні історії. Це відомості про життя і працю радянських людей, історію школи, місцевого колгоспу, села, міста, історичних пам'яток. Корисним визнавалось організовувати зустрічі з героями Жовтневої революції, громадянської і Великої Вітчизняної війни, з героями праці, використовувати окремі розповіді про життя і працю робітників і колгоспників, надруковані у місцевій пресі [8, с. 9].

Учителі історії, виходячи з вимог навчальних програм, використовували різні форми і методи включення краєзнавчого складника у зміст нормативного курсу історії. Основними вимогами ефективного використання краєзнавчого матеріалу визнавались його наукова достовірність, ідейна спрямованість, типовість для певної місцевості, відповідність програмі і темі уроку, доступність, виразність і переконливість, а також оптимальний обсяг.

Дослідження методичних джерел цього періоду дозволяє визначити основні методичні прийоми опанування знаннями з історії краю у процесі навчання:

- включення місцевого матеріалу у розповідь учителя, у бесіду під час викладу нового матеріалу та при повторенні;
- демонстрація на уроках речових пам'яток місцевих краєзнавчих джерел з метою емоційного підсилення розповіді вчителя;
- використання місцевих документів, спогадів і художньої літератури, що висвітлюють історію краю;
- проведення уроків-екскурсій (рекомендувались навчальними програмами з історії);
- проведення семінарських занять або учнівських конференцій з історії краю;
- домашня робота школярів з краєзнавчим матеріалом. Під час підсумкового контролю знань перевірялись уміння учнів оперувати знаннями з історії краю.

Краєзнавчий зміст курсу історії зазначеного періоду, відображений у Програмах і навчальних посібниках, складався з такої тематики: 1) географічне положення і фізико-географічні умови, що сприяли заселенню краю. Процес заселення краю; 2) історія населення області, зміна його соціального складу і розселення в різні історичні періоди; 3) історія інфраструктури, підприємств і сільського господарства; 4) історія шкіл і культурних установ; 5) історія місцевого побуту та жител; 6) топоніміка, усна народна творчість певної місцевості; 7) історія краю у зв'язку з найважливішими подіями в історії держави, роль краю в розвитку культури, техніки, промисловості; 8) історія революційних рухів, Великої Вітчизняної війни в краї; 9) соціалістична перебудова господарства, культури, побуту в роки п'ятирічок, перспективи комуністичного будівництва; 10) відомі люди району та області (вчені, письменники, художники, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці тощо). Методичні розробки з впровадження краєзнавства у зміст шкільної освіти були спрямовані на обґрунтування змісту, форм і методів опанування краєзнавчими знаннями, які найбільш

повно відповідали ідейним принципам радянської школи. Звідси посилена увага до економічної тематики, виробництва, революційних, бойових, трудових традицій. Основними принципами вивчення історії краю у процесі вивчення вітчизняної історії були: підпорядкованість загальним завданням курсу, планомірність і системність використання краєзнавчого матеріалу і проведення пошукової роботи з урахуванням місцевої специфіки, наукова достовірність і глибока ідейна спрямованість, активність учнів у пошуковому вивченні краєзнавчого матеріалу.

У цей час фактично було створено методичну систему вивчення краєзнавчих матеріалів у процесі навчання вітчизняної історії, складниками якої є: визначення мети, пізнавальної значущості краєзнавчих знань, структури та обсягу краєзнавчих матеріалів, методів і прийомів їх опрацювання відповідно до вікових можливостей учнів, досвіду вчителя, відведеного за навчальною програмою часу.

Таким чином, інтенсивне нагромадження досвіду використання краєзнавчого матеріалу у 50 – 80-і роки ХХ століття сприяло визначенню основних завдань історичного краєзнавства у навчанні історії, основних джерел вивчення рідного краю, форм історико-краєзнавчої роботи учнів, змістового наповнення краєзнавчими матеріалами шкільних курсів історії. Разом з тим у змісті шкільної історичної освіти краєзнавство відіграло другорядну роль, не сформувалось як система самостійних знань. Подальше дослідження цієї проблеми дозволить завершити теоретичне обґрунтування та удосконалити методику використання краєзнавчих матеріалів у навчанні історії в сучасній школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов П. В. Основы школьного краеведения / П. В. Иванов. – Петрозаводск, 1977. – 108 с.
2. Лисенко М. М. Методика викладання історії Української РСР. 7–8 класи. Ч. I. / М. М. Лисенко. – К. : Радянська школа, 1970. – 191 с.
3. Лисенко М. М. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії СРСР / М. М. Лисенко. – К. : Радянська школа, 1961. – 202 с.
4. Обсяг знань з історії Української РСР в єдиному курсі історії СРСР і УРСР у VII–X класах середньої школи // Український історичний журнал. – 1966. – № 2. – С. 120–126.
5. Пометун О. І. Періодизація розвитку шкільної історичної освіти в Україні ХХ ст. / О. І. Пометун // Педагогіка і психологія (Київ). – 1994. – № 2. – С. 63–70.
6. Програми восьмирічної і середньої школи. Історія. – К. : Рад. школа, 1966.
7. Програми восьмирічної і середньої школи на 1969/1970 навчальний рік. Історія. – К. : Радянська школа, 1969.
8. Программы восьмилетней и средней школы на 1970/1971 уч. год. История. – М. : Просвещение, 1970. – 102 с.
9. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі / І. Т. Прус. – К. : Радянська школа, 1984. – 112 с.

УДК 37.047.371.31

Мацейків Т. І.,
Інститут педагогіки НАПН України

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 7–8-х КЛАСАХ

У статті розкрито проблему реалізації культурологічного змісту та методичного забезпечення вивчення тем культури на уроках історії України. У ході дослідження визначено теоретико-методичні засади реалізації культурологічного складника у процесі навчання історії в контексті особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання.

Ключові слова: історія України, культурологічний складник, особистісно орієнтоване навчання, компетентнісне навчання.

Мацейків Т. І. Культурологическое содержание курса истории Украины в 7–8-х классах. *Статья посвящена проблеме культурологического содержания и методического обеспечения изучения тем культуры на уроках истории Украины. В ходе исследования определены теоретико-методические основы реализации культурологической составляющей в процессе обучения истории в контексте личностно ориентированного и компетентностного подходов к обучению.*

Ключевые слова: история Украины, культурологическая составляющая, личностно ориентированное обучение, компетентностное обучение.

Matseikiv T. I. The cultural content in the course of the history of Ukraine in 7–8 grades. *The article deals with the problem of cultural contents and methods of teaching of cultural topics at History of Ukraine lessons. The study identified the theoretical and methodological foundations of cultural component in process of teaching practice in the context of individual-oriented and competent approach to learning; disclosed educational potential of cultural content of the school year history of Ukraine in 7–8 grades.*

Key words: history of Ukraine, cultural component, individual-oriented learning, competent learning.

Нинішній світ переживає період перевороту, який несе нові життєві цінності, зміни цивілізаційного розвитку на основі гуманістичної парадигми. Сучасна шкільна історична освіта стає тим складником соціогуманітарної життєдіяльності, що сприяє встановленню духовно-зрілої, творчої особистості, спроможної відповідати за долю країни.